

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ВСТУПУ ТА ПЕРЕДМОВИ ДО НАВЧАЛЬНОГО ВИДАННЯ ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито зміст та структуру орієнтувальної частини передмови, інструктивно-методичної частини передмови (методичні рекомендації), вступу в навчальній книзі. Подано приблизний перелік мовних зворотів, рекомендованих до використання у вступі.

Ключові слова: вступ, передмова, навчальне видання, вища школа

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту змінило підходи до забезпечення навчальною літературою вищої школи. Зокрема, сформовано галузеву цільову програму “Підручник вищої школи”, розроблено єдину інформаційну систему “Університетська книга”, ведеться єдиний реєстр навчальної літератури, якій надані відповідні грифи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту. Щоб зробити прозорим процес надання грифів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, у газеті “Освіта України” публікують список усіх надрукованих підручників.

Проте, як свідчить аналіз українських підручників і навчальних посібників, автори та редактори видавництва інколи не зовсім добре розуміють, що являє собою підручник як специфічна навчальна книга. Створення навчального видання – це не просто написання тексту згідно з програмою, а цілеспрямована його підготовка для успішного засвоєння студентами відповідної дисципліни.

Зараз досить часто можна побачити видання, апарат яких викликає ряд зауважень. Зокрема, ми виявили підручники та навчальні посібники різних років виходу у світ, які не мають ніякої вступної частини взагалі: Комова М.В. “Документознавство”, Львів, Київ, 2007; Семенов О.М. “Культура наукової української мови”, Київ, 2010; Ференц Н.С. “Основи літературознавства”, Київ, 2011; Чайка В.М. “Основи дидактики”, Київ, 2011 тощо. Це не применшує їх значення для навчального процесу, проте свідчить про потенціал підвищення рівня видавничої культури.

На сьогодні існує ґрунтовна науково-теоретична база, присвячена дослідженню теорії підручника. Так, В.П. Беспалько визначив принципи дидактичної підготовки змісту підручника. В.Г. Бейлінсон виділив логічну й емоційну культуру навчальної книги, визначив методи її аналізу та конструювання. П.Г. Буга надав практичні рекомендації щодо його структури та змісту. М.І. Тупальський розкрив сутність процесу створення підручника для вищої школи. А.А. Гречихін, Ю.Г. Древе розробили принципи побудови, створення й експлуатації електронного підручника, надали типологію вузівської навчальної книги.

Мета статті – розкрити теоретико-методологічні основи підготовки вступу та передмови до навчального видання.

Вивчення вітчизняних і зарубіжних підручників свідчить, що до їх складу входять, як правило, текстові (основний, додатковий та пояснювальний тексти) та позатекстові компоненти (апарат організації засвоєння інформації, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування тощо). Важливість останніх у сучасних кни-

гах зростає, оскільки позатекстові компоненти відіграють роль організатора навчальної діяльності студента, слугують ефективним засобом мотивації навчання. Ці компоненти органічно пов'язані з формою подання навчальної інформації, способами закріплення кінцевих результатів, забезпечують зв'язок з іншими засобами навчання.

У Методичних рекомендаціях щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів МОН України визначено таку структуру підручників та навчальних посібників [4]:

- зміст (перелік розділів);
- вступ (або передмова);
- основний текст;
- питання, тести для самоконтролю;
- обов'язкові та додаткові задачі, приклади;
- довідково-інформаційні дані для розв'язання задач (таблиці, схеми тощо);
- апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики).

У загальному вигляді рекомендована така послідовність структурних елементів навчальної книги: *титульні елементи – видавнича анотація – зміст – передмова – вступ – текст – післямова – додатки – словник базових та основних понять – бібліографічний список (література) – покажчики* [5, с. 21].

При підготовці окремих навчальних видань деякі із цих елементів можуть бути поєднані, трансформовані й навіть виведені зі структури. Проте для створення сучасного, конкурентоспроможного підручника (навчального посібника) наявність зазначених елементів структури – бажана умова.

Орієнтувальна частина передмови

Орієнтувальну частину передмови відносять до апарату орієнтування в навчальному виданні. Головне її призначення – пояснити структуру видання, охарактеризувати його архітекtonіку, щоб студенти могли вільно орієнтуватися в матеріалі.

У цій частині передмови висвітлюють: роль та значення навчального предмета в підготовці спеціалістів, зв'язок з іншими дисциплінами; цілі й завдання курсу, таким чином, визначають вимоги до знань та вмінь, які мають засвоїти студенти під час вивчення певної навчальної дисципліни (використання інформаційних технологій, технічних засобів навчання, особливості виконання контрольних робіт тощо).

Структура та зміст орієнтувальної частини передмови містять вказівки на таке:

- програма (або її частина), якій відповідає книга;
- особливості цього видання та його відмінності (наступність) від попередніх видань;
- структура книги і побудова тексту;
- система рубрикації та виділень у книзі;
- особливості ілюстративного матеріалу;
- методичне спрямування змісту щодо самостійної роботи з книгою та застосування технічних засобів навчання.

У навчальних виданнях в орієнтувальній частині передмови наводять таблицю сигналів-символів.

У навчальних виданнях інших країн (наприклад, Франції) до складу орієнтувальної частини передмови обов'язково вводять авторську концепцію побудо-

ви книги та вказують на її відмінність від попередніх видань. Французи вважають, що вироблення чіткої й лаконічної характеристики концепції забезпечує ясність, визначеність позиції ще в процесі підготовки видання. Викладачам і студентам така концепція допомагає в конкретизації мети роботи, використанні всіх можливостей книжки.

Ця частина передмови, безумовно, може містити й іншу інформацію, яка спрямована на формування мотивації роботи з виданням.

Місце орієнтувальної частини передмови – на початку навчальної книги, а саме відразу за змістом.

Інструктивно-методична частина передмови (методичні рекомендації)

Цю частину передмови відносять до апарату організації засвоєння навчального матеріалу. Головне її призначення полягає в тому, щоб дати мінімум систематизованих відомостей, як потрібно працювати з книгою, як користуватись засобами оволодіння навчальним матеріалом, вміщеним у ній.

Інструктивно-методична частина передмови має сприяти реалізації завдання “вчити вчитись”. До її змісту також належать:

- відомості щодо терміну вивчення навчального предмета, видів занять тощо;
- показ попередніх знань, які є основою для успішного вивчення та засвоєння матеріалу книжки, зв’язок з іншими дисциплінами;
- рекомендації стосовно засобів контролю за успішним засвоєнням інформації;
- рекомендації з організації самостійної роботи студентів;
- рекомендації щодо використання технічних засобів навчання.

Цю частину розміщують одразу за орієнтувальною частиною передмови. Мова й стиль інструктивно-методичної частини передмови можуть відповідати вимогам до цих елементів за типом інструкції.

Звичайно, ця частина передмови в кожній конкретній навчальній книзі має специфічні особливості, проте її наявність є обов’язковою в сучасному навчальному виданні.

При конструюванні книги бажано передбачити кольорові та шрифтові виділення основних положень тексту передмови.

Щодо методів викладення навчального матеріалу в книгах, то їх відомо кілька: індуктивний, дедуктивний, евристичний, алгоритмічний. Кожний з них має свої переваги й недоліки [5, с. 16–17].

Індуктивний (від конкретних фактів до узагальнень), за загальноприйнятою думкою, сприяє розвитку синтезуючого мислення студентів завдяки систематичному показу процесу інтеграції знань від окремих фактів і відношень до дедалі ширших узагальнень і встановлення закономірностей. Ідеться про те, що систематичне простеження студентами “ходу наукового мислення”, “процесу розвитку наукового дослідження” дають змогу ефективно формувати пошуковий, дослідницький компонент у структурі їхньої інтелектуальної діяльності. Виходячи з таких міркувань, автори-“індуктивісти” будують підручник або навчальний посібник винятково за індуктивним методом.

Іншої концепції дотримуються автори-“дедуктивісти” (П.Я. Гальперін, Н.Ф. Тализіна, В.В. Давидов та ін.). Основою їх дидактичного методу є викладення навчального матеріалу від узагальнень, загальних правил та закономірностей до їх конкретизації на окремих прикладах і ситуаціях. Цієї позиції дотримано

й у відомій концепції, створеній англійськими дидактами (К. Томасом, Дж. Девісом, Д.Ж. Бердом та ін.). Вона дістала назву Ruleg – “Правило-приклад”. Учені вважають, що презентація навчального матеріалу за дедуктивним методом має переваги, і наводять два основні аргументи: 1) навчальна діяльність не може повторювати хід і структуру наукової діяльності – вона має свою специфічну структуру, яка розгортається адекватно за дедуктивної подачі навчального матеріалу; 2) дедуктивний підхід до викладення навчального матеріалу істотно зменшує фізичний обсяг підручника (навчального посібника) порівняно з індуктивним.

Під евристичним методом викладення матеріалу мають на увазі таке подання інформації, коли правила та послідовність дій щодо їх застосування в конкретних обставинах не вказується й студент самостійно, нерідко шляхом численних спроб та помилок, має знайти їх (сюди належить і поширена методика проблемного навчання).

При алгоритмічному викладенні інформації після формулювання основних понять автори наводять якомога точніший, докладніший опис (алгоритм) дій щодо застосування цих понять до розв’язання практичних завдань. Отже, студент, який засвоїв і використовує алгоритм, завжди правильно виконає завдання.

Аналіз свідчить, що більшість авторів у процесі написання навчальної книги вдаються до алгоритмічного опису, не залишаючи студента в ситуації невизначеності щодо вибору необхідного способу дій. Водночас у побудові навчального процесу викладачеві слід, де це можливо, вчити студентів переводити евристичні описи в алгоритмічні.

В.М. Чайка за провідним методом викладу матеріалу тексти підручника поділяє на:

- а) репродуктивні – високоінформативні, структуровані, зрозумілі студентам тексти, які відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання;
- б) проблемні – тексти підручника у вигляді монологу, в яких визначено суперечності, розв’язується проблема, аргументується логіка руху думки;
- в) програмовані – тексти, зміст яких подається частинами, а засвоєння кожної частини інформації перевіряється контрольними запитаннями;
- г) комплексні – тексти підручника, які містять певні дози інформації, необхідної учням для розуміння проблеми, що визначається логікою проблемного навчання;
- г) додаткові – тексти, введені в підручник з метою розширювати, збагачувати знання учнів щодо важливих компонентів змісту навчального матеріалу [7, с. 86].

Вступ у навчальній книзі

Вступ – важлива складова будь-якого видання, що має на меті підготувати читача до успішного засвоєння його матеріалу. Зазвичай вступ – це короткий історичний нарис, який готує читача до розуміння сучасного стану проблеми; виклад початкових понять та пояснення основної термінології; аналіз поглядів, літературних джерел або експериментальних даних; обґрунтування розробки теми.

Вступ у навчальній книзі повинен відповідати таким основним вимогам: характеризувати роль та значення дисципліни (виду занять) у підготовці фахівця, показувати місце цього курсу (його частин) серед інших дисциплін, містити формулювання основних завдань, що стоять перед студентом при вивченні навчальної дисципліни (у разі відсутності передмови, яка вже містить таку інформацію).

Обсяг вступу – 0,1–0,2 авт. арк.

На відміну від інших видань, у підручниках та навчальних посібниках вступ має відповідати специфічним вимогам, які визначені завданнями навчання.

Л.П. Середа, В.С. Павленко на основі результатів аналізу змісту та структури вступу підручників для вищої школи виокремили такі основні його типи [5, с. 27–28]:

1. Простий вступ – це текст в обсязі 0,05–0,2 авт. арк., який містить огляд розвитку певної галузі знань (найчастіше історичний), без виділень чи рубрикацій. У ньому в загальному вигляді формулюють головне завдання навчальної дисципліни та мету її вивчення при підготовці фахівця. Такий тип вступу найбільш поширений у підручниках для вищих навчальних закладів (близько 50%).

2. Розгорнутий вступ більшою мірою відповідає вимогам та змістові навчальних програм, а також завданням організації інформації у навчальній книзі.

Основою для такого вступу можуть бути структура, зміст і обсяг першої, вступної лекції, тобто в ньому потрібно розкрити предмет певної науки, історію її становлення, зв'язки з іншими галузями знань, головні тенденції та перспективи розвитку предмета. Такий вступ часто містить ілюстрації й рубрикацію (параграфи). Його обсяг – близько 1 авт. арк.

3. Звичайний вступ передбачає відповідність тим самим вимогам, що й простий та розгорнутий, але обсяг цієї частини книги не повинен перевищувати 0,5 авт. арк. Такий вступ також може мати рубрикацію.

4. Комплексний вступ містить власне вступ, орієнтувальну передмову та методичні рекомендації.

Отже, вступ має містити дані, що характеризують:

- актуальність і причини введення навчальної дисципліни;
- роль і місце курсу в структурі навчального плану;
- відповідність навчальної програми Державному освітньому стандарту вищої фахової освіти (у разі його наявності);
- мету й завдання навчального курсу;
- структуру навчального курсу;
- особливості вивчення навчальної дисципліни;
- форми організації навчального процесу з цієї дисципліни;
- взаємозв'язок аудиторної та самостійної роботи студентів при вивченні курсу;
- вимоги до знань і вмінь, що здобуваються при вивченні курсу, відповідно до кваліфікаційної характеристики випускника конкретної спеціальності й спеціалізації;
- обсяг і терміни вивчення курсу;
- види контролю знань студентів та їх звітність.

При побудові тексту вступу слід орієнтуватися на використання мовних зворотів, приблизний перелік яких наведено в таблиці.

Проведений аналіз навчальних видань та власний редакторський досвід дав змогу виявити такі типові помилки авторів під час написання вступу та передмови:

- відсутність вступу та передмови взагалі або їх елементів;
- відсутність тісного зв'язку між текстом вступу, передмови та основним текстом;
- завеликий або замалий обсяг;
- відсутність творчого підходу у формулюванні назви цього структурного елементу;

- формальний підхід до складання та переважання шаблонних фраз;
- подання розширеної анотації замість вступу та передмови.

Таблиця

**Приблизний перелік мовних зворотів,
рекомендованих до використання у вступі**

Аспект змісту	Мовний зворот
Актуальність проблеми	На сьогодні набуває актуальності... До найактуальніших проблем можна віднести...
Причини введення навчальної дисципліни	Причини введення курсу "...” полягають у... Необхідність вступу курсу "...” зумовлена...
Роль і місце курсу	Особливе місце цього курсу у фаховій підготовці зумовлено... У структурі навчального плану... Вивчення курсу тісно пов'язане з такими дисциплінами, як...
Відповідність навчальної програми Державному освітньому стандарту	Ця програма побудована згідно з вимогами Державного освітнього стандарту... У зв'язку з відсутністю відповідного Державного освітнього стандарту... Навчальна програма розроблена на основі навчального плану напряму (спеціалізації) "...”
Мета й завдання курсу	Метою цього курсу є... Цей курс має на меті... При її досягненні вирішуються завдання... Основними завданнями курсу є...
Структура курсу	Курс передбачає вивчення..., ознайомлення... Курс містить такі розділи: ... У курсі висвітлюються такі теми (проблеми, питання): ... У структурі курсу, що вивчається, виділяють такі теми: ...
Особливості навчального курсу	Особливість курсу, що вивчається, у... Специфіка цієї навчальної дисципліни зумовлена... Відмінними рисами цього курсу є... Лабораторні заняття з курсу пов'язані з використанням обчислювальної техніки... Курс орієнтований на використання широкого комплексу...
Форми організації процесу навчання	Програма курсу передбачає читання лекцій, проведення семінарських та практичних занять, виконання контрольних робіт...
Взаємозв'язок аудиторної та самостійної роботи студента при вивченні курсу	При вивченні цього курсу студент слухає лекції..., відвідує практичні заняття..., займається індивідуально... Освоєння курсу передбачає, крім відвідування лекцій і семінарських занять, виконання домашніх завдань... Особливе місце при вивченні цього курсу відводиться самостійній роботі...
Вимоги до знань і вмінь відповідно до кваліфікаційної характеристики випускника	У результаті вивчення курсу студент повинен знати основні терміни, поняття, методи, етапи розвитку..., принципи організації..., вміти формулювати..., ставити завдання..., проводити..., користуватися...
Обсяг і терміни вивчення	Курс "...” загальним обсягом ... годин, вивчається протягом ... семестрів
Види контролю знань студентів і їх звітність	Курс завершується заліком у ... семестрі й іспитом у ... семестрі. При цьому до іспиту студент повинен продемонструвати..., показати..., провести... Заліково-екзаменаційні вимоги зводяться до... Вивчення курсу завершується іспитом (заліком), який включає...

Обов'язковою вимогою для допущення студента до іспиту (заліку) є виконання..., подання...

Висновки. На сьогодні не всі автори навчальної книги розуміють специфіку її структури та змісту. Проблема навчання авторів є нагальною. У статті розкрито зміст і структуру орієнтувальної частини передмови, інструктивно-методичної частини передмови (методичні рекомендації), вступу в навчальній книзі. Сподіваємось, наведені типові звороти стануть у пригоді авторам навчальних видань.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших структурних елементів навчального видання для вищої школи та розробленні відповідних рекомендацій для авторів.

Список використаної літератури

1. Вимоги МОН до посібників та підручників МОН України : наказ МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
2. Гендина Н.И. Нормативно-методическое обеспечение учебного процесса в вузе / Н.И. Гендина, Н.И. Колкова. – Кемерово, 2000. – 170 с.
3. Гречихин А.А. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация : учебно-методическое пособие в помощь авт. и ред. / А.А. Гречихин, Ю.Г. Древс. – М. : Логос : Моск. гос. ун-т печати, 2000. – 255 с.
4. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів : Додаток 1 до наказу МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
5. Серeda Л.П. На допомогу авторам навчальної літератури : навчальний посібник / Л.П. Серeda, В.С. Павленко ; за ред. В.С. Павленка. – К. : Вища школа, 2001. – 79 с.
6. Система навчального книговидання в Україні: можливості змін : матеріал для обговорення теми / підготували: Г. Касьянов, С. Клепко, Т. Варламова. – К., 2007. – 29 с.
7. Чайка В.М. Основи дидактики : навчальний посібник / В.М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с. – (Серія “Альма-матер”).

Бессараб А.А. Теоретико-методологические основы подготовки введения та предисловия к учебному изданию для высшей школы

В статье раскрываются содержание и структура ориентирующей части предисловия, инструктивно-методической части предисловия (методические рекомендации), введения в учебной книге. Представлен приблизительный перечень речевых оборотов, рекомендованных для использования во введении.

Ключові слова: вступ, передмова, навчальне видання, вища школа.

Bessarab A. Theoretical and methodological basics of preparations of introduction and foreword for educational edition for higher school

The article discloses the content and structure of orienting part of the foreword, instructional and methodological part of the foreword (methodological recommendations), introduction in the educational book. The author gave the approximate list of standard language phrases, which are recommended to be used in the introduction.

Key words: introduction, foreword, educational edition, higher school.